

De Heraut

door de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het nadrukken van den inhoud van dit blad is verboden overeenkomstig de Wet op het Auteursrecht.

Zondag 28 November 1920. N°. 2236.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertentieën aan de ADMINISTRATIE. Bureau: N.Z. Voorburgwal 58—80, te Amsterdam.
Insendingen, die later dan Donderdag 's namiddags te 12 uur worden ont-
vangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementen: franco aan huis, per drie maanden /1.50 bij vooruitbetaling voor het buitenland en Ned.-Indië per jaar / 7.20 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers / —.15.
Advertentie: van 1 tot 5 regels /1.35, met inbegrip van bewijsnummer, voor elken regel meer /—.25. Aanvragen en vermelding van leidegaven /—.12 per regel.

De Ethischen.

II.

Na in het vorig artikel den toestand te hebben geschetst waarin ten onzent de Theologie verkeerde ten tijde van het ontstaan der ethische richting, zal ik het in dit artikel hebben over het ontstaan der richting, of der Theologie.

Daarbij is het niet overbodig er ons eerst op te bezinnen, dat »Theologie» nog iets anders is dan »Religie».

Is toch Religie »de band tusschen den mensch en God», Theologie is »kennis van den mensch omtrent God», en in de tweede plaats is het ook niet overbodig ons er op te bezinnen, dat de Theologie of kennis omtrent God drieërlei is, en wel een »persoonlijke», een »kerkelijke» en een »wetenschappelijke».

Toen, om dit aan een voorbeeld te verduidelijken, de gereformeerde Theologie sedert 1750 als »wetenschappelijke Theologie» wég was, toen door het rationalisme en supranaturalisme van de Verlichting zij als »kerkelijke Theologie» bijkans geheel was verdronken, leefde zij nog als »persoonlijke» Theologie of kennis omtrent God voort ook onder die vormen in het land, welke in 1834, door afscheiding van het in 1816 ingestelde kerkbestuur, de vervormde Kerk naar leer en richting hebben hervormd.

Waar ik het nu zal hebben over het ontstaan der ethische richting ten onzent, gaat het daarbij over een nieuwe, van de gereformeerde Theologie verschillende, wetenschappelijke Theologie.

Ook van de, in mijn vorig artikel besproken, groninger richting kan gezegd, dat zij een wetenschappelijke Theologie was. Evenals de ethische had zij haar ontstaansgrond in ontevredenheid met de toenmaals heersche »gezond-verstands» richting in de kerkelijke en wetenschappelijke Theologie der dagen. Want wel hadden de latere groninger Godgeleerden reeds te Utrecht, als studenten van hun hoogleraar in de Wijsbegeerte, van Prof. Ph. W. van Heusde, geleerd, dat het bij filosofieeren aankwam op »een-voudigheid, goed gezond-verstand en voornamelijk op goede beginselen, die vooral niet met onze Godsdiensleer strijden», maar tevens had Van Heusde in zijn onderwijs naar voren gebracht het »Humanisme», het woord wat samhangt met homo, »mensch» en waaronder is te verstaan de denkrichting, welke haar uitgangspunt neemt in den ongerepten mensch. Van Heusde had zijn studenten daarbij ook voorghouden, dat het Christendom de hoogste openbaring van het Humanisme was. Iets waar- van men den invloed bespeurt bij de Groningers in hun zien van het Christendom als »opleiding van het menschedom door God»; het doen opgaan van »verzoening in opvoeding» en het tegenover »de eeuwige verkiezing» de »humaniteit» stellen. Dit Humanisme als het evenwichtig mensche- lijke, drong er heen toe, het doen overwen- gen van het verstand ten koste van het ge- voel, dat in de toenmaals heersche Theo- logie hun zoo tegenstond, te bestrijden.

Maar verder dan ontevredenheid met deze gezondverstandrichting, die vereenzel- vigen van logos of »rede» met verstand of »intellect», gaat de overeenkomst in ontstaansgrond tusschen de groninger en ethische Theologie dan ook niet. Want wel heeft de groninger Theologie, over van Oordt heen, zoals wij straks zullen zien, ook invloed gehad op de la Saussaye, den Vader der ethische Theologie, doch die in- vloed is maar kort van duur geweest.

Naast de ontevredenheid met het »dor intellectualisme» der toenmaals heersche Theologie, dankt de ethische Theologie in onderscheiding van de groninger haar ont- staan aan andere oorzaken.

En voor die andere oorzaken hebben wij het oog te richten naar het buitenland, en wel allereerst naar Duitsland. De groninger Theologie, inheemsch van oorsprong, is, althans in den tijd van haar opkomst en bloei, door het buitenland nietbeïnvloed. Hofstede de Groot raakte eerst later, toen er al was de Theologie waaraan zijn naam zoo innig verbonden is, met Schleiermacher bekend.

Maar richten wij nu ons oog op Duits- land en dan zien wij, hoe daar, nog vóór het einde der 18e eeuw, een omzetting plaats greep in het geestesleven der weten- schappelijk gevormden, die ook doorwerkte in de Theologie.

Het is de tijd waarin de Aufklärung of de Verlichting, die in het begin der eeuw was aangebroken, al meer der verdwijning naderbij raakte. De Verlichting met haar gemis aan historisch zin of zin voor wat het heden aan het verleden heeft te dan- ken; met haar gemis van het den mensch zien als een gemeenschapswezen; met haar dorre verstandelijkheid, die wat zij niet »begrijpt» ook niet aanneemt als bestaande, en voor wie dan ook omtrent »God, den mensch en alle dingen», omdat zij er alles van begrijpt, niets meer te vragen blijft.

De mannen der »opgeklarde» en vrijzin- nige denkbeelden» raken in den kring van de kunstenaars en akademisch gevormden al meer van de baan. Hun richting geldt als »dor intellectualisme». Iets wat hun geestverwanten ten onzent, naar wij een vorig maal zagen, aan Voetius' Theologie met zijn trachten te »begrijpen» in den zin van »credo ut intelligam», »ik geloof opdat ik versta», »ten onrechte als een schand- merk opdrukten. Aan dit doen verdwijnen der »Verlichting» in Duitsland zijn ver- bonden de namen van Kant, de Roman- tische School of de Romantiker en Schleier- macher.

Van Kant, den wijsgeer, die in 1785 bij zijn onderzoek naar oorsprong en grenzen onzer kennis, »verstand» van »rede» onder- scheidend, »het weten beperkt, om plaats te maken voor het gelooven».

Van de Romantische School of die groep van kunstenaars op het gebied der fraaie letteren, welke zich omstreeks 1792 ge- vormd had en tegenover de Verlichting weer nadruk legde op het »gevoel» en »de verbeelding». Aanvankelijk verreesd van de Religie en zich weinig storend aan maatschappelijke zedest en gebruiken, raken deze schrijvers en dichters later bekend met de geschriften van den in 1677 ten onzent gestorven Spinoza. Van den Wijsgeer, die met zijn Deus sine Natura, »God of Natuur», in zijn denken de grens tusschen Schepper en schepsel had uitgewischt. En door dit Pantheïsme bekoord, verbindt zich dan bij hen, aan wat in natuur en kunst hun schoon- heidsgevoel ontroert, de gemoedstemming van den liefdevollen eerbied, van »vroomheid» of zoals het in de Deutsche taal heet, van »Frömmigkeit» voor het Al-eene.

Maar ook is aan het doen verdwijnen der 18e eeuwse Aufklärung verbonden, de naam van Schleiermacher en wel door zijn werk uit 1799: »Redevoeringen over de Religie». De schrijver, theoloog en wijs- geer, toenmaals predikant te Berlijn, zelf beïnvloed door Kant, verwant aan de Romantische School en, als deze, bekoord door het Spinozisme, had dit boek ge- schreven met het oog op de Romantiker. Wisten zij zich getrokken tot het middel- eeuwisch Katholicisme met zijn »mystiek» of verborgen genieten in God en zijn esthetische of het schoonheidsgevoel wekken- den »eredienst», van dit Katholicisme, ging op Schleiermacher, die in zijn jeugd had ver- keerd onder de protestantsche sekste der Herrnhutters, met hun eenzijdige, maar innig enkel op Jezus zich richtende religie, zulk een aantrekking niet uit. Hadden zij, de Romantiker, voor de vroomheid der Auf- klaring met haar dorre verstandelijkheid en platvloersche zedelijkheid en evenzoo voor de in de 16e eeuw tot reformatie gekomen, maar thans weer gedeformeerde Kerk een op verachting uitlopende minachting, Schleiermacher wendde zich met zijn hier boven genoemd werk tot deze Verachters. Zijn bedoeling er mee was, deze jonge intellectueelen er van te overtuigen, dat de religie haar »eigen gebied had in het gemoed»; dat zij »noch weten, noch han- delen was, maar gevoel»; dat onder alle religies het Christendom, althans tot op heden, de heerlijkste was, en ook, dat, wijl alle religie en dus ook de Christelijke, gemeenschap stichtend is, zij, de »onker- kelijken», de Kerk—en Schleiermacher dacht daarbij aan de kerken der Deutsche refo- matie,—niet konden missen. Zelf toenmaals nog »n wasch-echte Spinozist», bracht Schleiermacher in dit boek onder woorden wat voor de Romantiker »vroomheid» of Frömmigkeit was.

En de woorden waarin hij die vroomheid omschreef als »de gevoelsbeleving» of inner- lijke ervaring, gewekt door de aanschouwing van het Universum, die ons »midden in de eindigheid eens doet worden met het On- eindige en eenwig zijn in oogenblik» — zij vonden weerklink bij de Romantiker en vinden dien nog bij alle religieuze Pantheïsten.

Men kan over de drieërlei reactie of tegenwerking, welke ten opzichte van de 18e eeuwse Verlichting aan de namen van Kant, de Romantische School en Schleiermacher verbonden is, verschillend

oordeelen, maar men kan er niet de ver- dienste aan onttogen, dat zij in Duitsch- land het geestesleven der meer ontwikkel- den heeft vernieuwd door het van zijn ver- doring en verstarring te genezen.

Iets wat ook aan ons land ten goede is gekomen.

Deze verandering in het Deutsche geestes- leven zien wij ook ten onzent, op het ge- bied der wetenschappelijke Theologie, het eerst bij het tweetal Theologen aan wier namen het ontstaan der ethische Theologie is verbonden: Daniel Chantepie de la Saussaye en Johannes Hermanus Gunning. door innige vriendschap saam vereenigd en, zoals ik mij kan indenken, op Theo- logisch gebied, voor h: bewustzijn hunner volgelingen, staande in een verhouding als een Elia tot een Eliza, een Paulus tot een Timotheus.

Eerst dan over die twee.

Saussaye, geboren te 's-Gravenhage in 1818, Gereformeerd opgevoed, en later ook verkeerend in de kringen van den Réveil, studeerde te Leiden Theologie. Onder zijn hoogleraren vindt hij zich het meest be- vredeigd door Prof. Van Oordt, die in 1840, toen Muurling hem in Groningen was op- gevolgd, naar Leiden was gekomen. Van Oordt's nadruk leggen op het religieus gevoel was hem sympathiek en ook gaf deze hem inzicht in het, bij de menscheid, uit een beginsel opkomen zoo van de natuur- lijke als de christelijke Religie, ook inzicht in de Theologie, als niet maar een saamraapsel van verschillende studievakken, maar als een geheel waarin, gelijk bij een levend wezen, een plant, een dier of mensch, de verschillende leden door een levensbeginsel op elkaar en voor het geheel wrkten. Dan, zoals reeds boven is gezegd, heeft die invloed van Van Oordt op Saussaye maar kort geduurd.

Zijn gereformeerde opvoeding en zijn later verkeer in den Réveil met haar verdiept ondergevoel, konden hem op den duur in de groninger Theologie geen bevrediging doen vinden.

In 1842, dus op zijn 24e jaar, wordt Saussaye Waalsch predikant te Leeuwarden en ondertekent dan de Belijdenis der Gereformeerde Kerk, maar als »beschrijving van datzelfde leven dat ook hij deelachtig was»; iets wat reeds op een anderen zin duidt dan dien welke deze ondertekening voor Gereformeerden heeft.

Te midden van zijn ambtswerk, zet hij te Leeuwarden zijn wetenschappelijk- Theologische studie voort. Calvijn's hoofd- werk, de Institutie, wordt met ijver door hem bestudeerd en tevens neemt hij ken- nis, zij het ook uit de tweede hand, van de gereformeerde Theologie na Calvijn, be- paaldelijk die der 17e eeuw. Uit de tweede hand, waarom dan ook is gezegd, dat »de la Saussaye's studie van de Gereformeerde Theologie nooit diepgaand is geweest».

Ook hij, met het bestaande niet voldaan, zoekt nu te Leeuwarden naar een vernieu- wing der Theologie.

Het is de tijd der voorbereiding.

Onder meer dient hem daartoe de studie van Schleiermacher, wiens werken, nadat hij reeds in 1834 was gestorven, eerst om- streeks 1840 hier bekend waren geworden. En onder die werken zijn het dan bepaal- delijk die, waarin Schleiermachers denk- wijze uit 1799 althans is gewijzigd. Maar ook in die latere is de Theologie geen »wetenschap omtrent God», maar Theologie verwisseld met Religie, is daar dan »noch een weten, noch een doen, maar het gevoel van volstrekte onafhankelijkheid van God», en van Wien wij ons bewust zijn als de volstrekte of de door niets bepaalde oor- zaak van alle zijn en gebeuren. In onder- scheiding van andere religies is het Christen- dom hem ook nu die Religie, waarin alles in betrekking staat tot de verlossing, door Christus. En Christus zelf is hem nu van alle andere menschen onderscheiden door de voortdurende sterkte van zijn Gods- bewustzijn, hetwelk »een eigen zijn Gods» in hem was. En door de geloovigen op te nemen in dit zijn Godsbewustzijn volbringt Hij hun verlossing.

De gedachte aan de onmisbaarheid, ook voor de christelijke religie, van gemeen- schap en bepaaldelijk van kerkelijk saam- leven, reeds naar voren gebracht in 1799, wordt ook in die latere geschriften vast- gehouden, maar de kerkelijke dogma's of leerstukken zijn hem niet anders dan be- schrijvingen van gemoedstoestanden der geloovigen.

Toch was Saussaye een te zelfstandig denker om ditalles onverholen toetstemmen, en zijn Gereformeerde opvoeding werkte ook hier na. Al kon hij ook met Schleiermacher de religie zien als een betrekking van af- hankelijkheid, hij kan er zich niet in vinden, dat in die betrekking, door haar enkel van »mensen zijde te zien als afhankelijk- heidsgevoel, door Schleiermacher over- zien wordt de andere zijde, die van God, van Wien wij afhankelijk zijn. Evenzoo kon hij Schleiermacher niet toetstemmen, dat men, bij de omschrijving der Religie, moest uitgaan van het Godsbewustzijn in ons en niet, zoals de Gereformeerden, van het wezen Gods. Daarbij was het hem ook een bezwaar, dat Schleiermacher, door de »persoonlijkheid» of onze zelfbepaling tot willen, niet voldoende tot haar recht te doen komen, als Spinoza, onze schuld en verantwoordelijkheid ophief.

Dan, in zijn Leeuwarder tijd diende Saussaye ter voorbereiding tot zijn eigen Theologie ook de studie van Vinet.

Alexander Vinet (1797—1847) predikant te Bazel, later hoogleraar aan de Theo- logische School der vrije kerk, »de Schleier- macher van het Fransche Protestantisme», was aanvankelijk beïnvloed door den in Fransch-Zwitserland reeds in 1810 ont- staanen Réveil. Later heeft hij zich, onvoldaan met dezen Réveil, die de »Voorbeschikking» en de »Inspiratie of Ingeving» der Schrift vasthield, aan dien invloed onttrokken. Maar evenzeer was hem het Rationalisme dat de verlossende kracht van het Evangelie mis- kennde, onsympathiek. Vinet neemt zijn uitgangspunt in wat hij noemt de »con- scieentie» of het »geweten», het zoo veel- zinnige en in de ethische Theologie zooveel gebruikte woord.

Het woord waaraan Vinet den zin geeft van: »de eigenlijke zedelijke-godsdiensleerige natuur van den mensch». En aan de wezenlijke be- hoefden van die eigenlijke of die ware menscheijke natuur beantwoordt dan het Evangelie.

In de verbinding van Kerk en Staat zag hij gevaar voor de Kerk, en dat te meer wijl ook de Fransch-Zwitserse Staatskerk zijner dagen overheerscht werd door het Rationalisme. Toen dan ook onder invloed van den Zwitserschen Réveil, een scheiding opkwam in Genève, die daar door de Regeering werd tegengegaan, doch in Lausanne doordrong, kwam het, onder de krachtige leiding van Vinet, tot een afscheiding van de Staatskerk en werd hij hoogleraar aan de Theologische School van de »église libre» of de vrije Kerk.

Duidelijker nog dan bij Schleiermacher, komt bij Vinet het »ethische» naar voren.

Afgezien ook van den zin dien dit woord heeft, wanneer men van »ethische Theologie» spreekt, heeft dit woord den zin van het »zedelijke» en staat dan als zodanig naast het »natuurlijke». Zoo spreken wij, om dit te verduidelijken, van alle menschen, ook van »n Judas en »n Nero, als van »zedelijke» wezens omdat wij ze een »willen» toeken- nen, maar van de dieren, omdat wij ze een »willen» onttogen, spreken wij als van niet- zedelijke of bloot natuurwezens. Bij den mensch als »zedelijke» of »willend» wezen, spreekt men dan weer van »zedelijke» in tegen- stelling met »on-zedelijke», al naar zijn willen goet of slecht is; al naar het is zoals het behoort of niet-behoort te wezen. Het laatste kan hier echter blijven rusten, en ik wijs er dan ook maar alleen op om de lezers, voor wie ik hier schrijf, zoo noodig, af te helpen van de glad-verkeerde meening, dat »n ethische domineé maar »n zedeprediker» is.

Dan, om nu terug te komen op Vinet, het »ethische», in den zin van het »ge- wilde» komt daarom bij hem naar voren en ook duidelijker nog dan bij Schleier- macher, omdat hij onder de drie functies »of verlichtingen» van ons ik, — denken, willen en voelen —, niet als Schleierma- cher aan het gevoel, maar aan den wil den voorrang toekent.

Den voorrang dus ook op het gebied van de Religie of, om met de Duitschers te spreken, de Frömmigkeit. Het gelooven is dan ook bij hem vóór alles een wiltsdaad. In verband hiermee, en ook doordat Vinet meer letterkundige dan Theoloog was, kwam het denkend of ver- standelijk bestanddeel in zijn Theologie bij hem niet tot zijn recht. Op de Dogmatiek, de systematische of »stelselmattige» Theo- logie had hij het niet voorzien. Wij heb- ben een woord van hem waarin hij spreekt van het »onvruchbaar vermoeden in alle systemen of stelsels over Jezus Chris- tus».

Ten slotte mag ik hier niet verzuimen te wijzen op wat men Vinet's »individua- lisme» heeft genoemd.

Ook dit vereischt toelichting bij de lezers voor wie ik thans schrijf. In het woord

individualisme dat, als de meeste woorden op »-isme», een slechte beteekenis heeft, zit »individualiteit», het woord waarmee wij het anders-zijn van elk mensch dan alle andere menschen aanduiden. Menschen toch zijn niet, als de uit een vorm gego- ten beeldjes in 'n 30-cents bazar, maar exemplaren van hun soort, doch elk mensch heeft iets »eigens» en dat »eigene» is zijn individualiteit of wat men ook wel noemt de persoonlijkheid. Wanneer dan ook twee hetzelfde doen is het nog niet hetzelfde, want elk van de twee doet het anders, omdat hij anders is dan de anderen. Zoo is Gods bestel, want ook in de menschen- wereld wil Hij niet de één- maar de veel- vormigheid. Wij hebben elkaanders indivi- dualiteit daarom wederzijds te handhaven en te eerbiedigen, ook op het gebied der Religie. Wij mogen en behooren wel onze medemenschen te bewegen, te drin- gen ons Geloof te gelooven, zoals ook de Samaritaansche bet haar stadgenooten deed, maar wij mogen ze daartoe niet dwingen, en terecht zeiden die menschen in Sichar, toen zij, na eerst haar woord te hebben vernomen, het woord van den Heer zelf hadden gehoord, »wij gelooven niet meer om uws zeggens wil, maar wij zelven hebben hem gehoord, en weten, dat deze waar- lijk is de Christus, de Zaligmaker der wereld». Dan, de mensch is een gemeen- schapswezen, en hij moet daarom met andere menschen samenleven. De Religie of de betrekking tusschen mensch en God, hoe persoonlijk ook, is gemeenschapstichtend. Wie nu de grens die alle gemeenschaps- leven, en dus ook het kerkelijke, aan de individualiteit stelt, overschrijdt en niet anders, maar iets anders geloofd dan het Geloof der gemeenschap, diens individua- liteit wordt »individualisme».

De la Saussaye, gelijk ik reeds zei, zelf- standig denker, had, bij alle waardeering voor Vinet, ook tegen hem bezwaren. In diens individualisme zag hij, hoe ook prijs stellend op de handhaving der individua- liteit, miskenning van wat wij, ook op kerke- lijke gebied, aan het verleden hebben te danken en tevens miskenning van het op- voedend karakter der Kerk. Daarbij kwam, dat hij, vasthoudend aan de »Autoriteit» of het Gezag der Schrift, verschilde van Vinet, voor wien, met de Inspiratie of de Ingeving, dat Gezag was weggewallen. En eindelijk overzag Vinet, met diens, door den Réveil gewekte »soif des âmes» of dorst der zielen, de redding der eenlingen, voor de redding van wat onze Catechismus noemt, »het gansche menscheijke geslacht» en voor de redding van den »Kosmos» of de wereld in de »Toekomst van Christus».

In den tijd zijner voorbereiding tot ver- nieuwing der Theologie, waarmee hij blijkens zijn uitspraak »Calvinist ben ik van afkomst en geestesrichting», niet anders bedoelde dan de Theologie van dezen Reformatior in »nieuwe banen» te leiden, maar ook later toen de Leeuwarder periode, — sedert Saussaye in 1848 als Waalsch predikant te Leiden was gekomen vanwaar hij, in 1862, naar Rotterdam ging, waar hij, tot hij in 1872, Professor in Groningen werd, predikant der Ned. Herv. Gemeente is ge- weest, — was afgesloten, heeft hij, die niet alleen de Theologie, maar ook de wijsbe- geerte beoefende, zich bij voorkeur gewijd aan de studie der werken van Schelling, den Duitschen, in 1854 gestorven wijsgeer. Wat toch Saussaye met zijn voorrang toekennen aan het ethische, het zedelijke of de wils- verlichting van ons ik, bij Schleiermacher, die, met Spinoza, naar wij zagen, voor het willen en daarmee voor schuld en verant- woordelijkheid geen plaats liet — tegenstond, dat was ook bestreden door Schelling. Deze, die ook aan het willen den voorrang toe- kende, had, hoewel vroeger zelf Spinozist, later ingezien, dat Spinoza »het kwadewel ontkent maar niet verklaart».

En op 't laatst van zijn leven voelde Saus- saye zich, in verband en met het oog op de »Eschatologie», de »Leer der laatste din- gen» of der Volëinding, weer aangetrokken tot Schelling's Theosophie, — van »Theos» God en »Sophia» wijsheid — en waarin de wijsgeer, bij al meer toeneadering tot het Christen- dom, zijngedachten uitsprekt over verloop en toekomst der wereld. Een Theosophie, die niet moet worden verward met wat in onze dagen, onder dien zelfden naam, uit de Indische heidenwereld, als een zooveel hoogere wereld- en levensbeschouwing dan de christelijke, wordt ingevoerd en ook ten onzent de zielen vergiftigt.

En nu ook naast de la Saussaye, Gunning, van wien meê de stoot tot de ethische richting in de Theologie is uitgegaan.